

УДК 7203(2)

О.Ф.Яценко

КУЛЬТОВА АРХИТЕКТУРА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ XVIII СТ. ПЕРІОДУ РАННЬОГО КЛАСИЦИЗМУ

З середини XVIII ст. в архітектурі Російської імперії відчутно стали проступати риси нового художнього напрямку - класицизму, в рамках якого ще деякий час зберігалися відголоски бароко. Цей період архітектури прийнято називати раннім класицизмом. Майже в цей час, паралельно з класицизмом, з'являється, так звана. романтична течія.

Романтизм, як художній рух, виник в Європі в середині XVIII століття. Він підкреслював силу емоцій і уяви, свободу від класичної коректності в мистецтві. Романтизм визнавав красу природи, звеличив емоції над розумом і почуття над інтелектом. В цей час різко зростає інтерес до народної культури, національного і етнічного коріння, виявилася схильність до екзотики.

Романтична течія в архітектурі класицизму мала розвинену художню образність, інколи повністю відходячи від класичної тектоніки, переробляючи форми запозичення. Хоча романтизм і класицизм сприймаються як протилежності, романтична архітектура може бути класичною, сучасною або поєднувати декілька стилів.

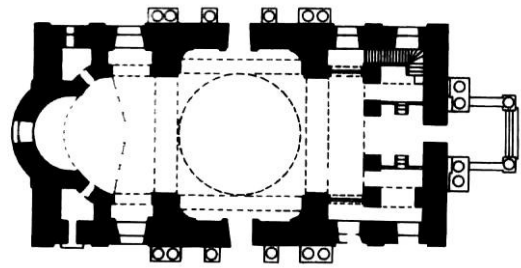
Споруди романтичної спрямованості наслідували форми східної екзотичної культури, або архітектуру середньовіччя. Як правило, в них підкреслювалась стилістична ложність відносно первинних стилів: псевдоросійський, псевдоготичний стиль. Останній набув найбільшого поширення на території Російської імперії.

На території Чернігівщини романтична архітектура представлена невеликою кількістю храмових споруд. До найяскравіших споруд можна віднести храми у Вишеньках і Великій Топалі. Мал.1,2,3,4

Одна з найвідоміших споруд, яка належить до садибних храмів це Успенська церква с. Вишеньки Коропського району.

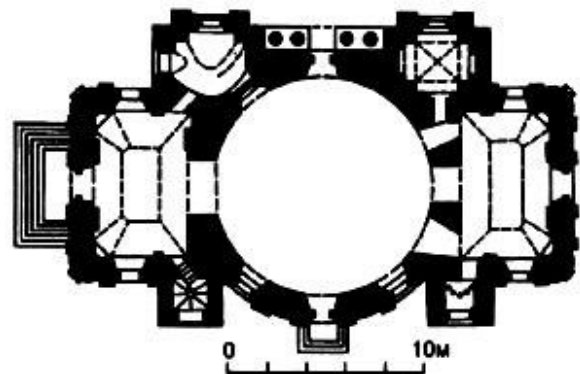
Мал.1. Вишеньки. Успенська церква.
Заг. вигляд.

Мал.2. Вишеньки. План.

Мал.3. Велика Топаль. Преображенська церква
Заг. вигляд.

Мал.4. Велика Топаль. План.

А.Н.Петров ще в 1957 р. опублікував документи, які переконливо доводять, що у розпорядженні Румянцева було декілька різних варіантів проекту, у тому числі і прислані Фельтеном з Петербургу. Граф П.А. Румянцев-Задунайський (1725-1796 рр.) з 1764 р. був президентом Малоруської колегії і генерал-губернатором Малоросії. Під час російсько-турецької війни керованим війська розгромили супротивника в битвах при Ларге і на річці Кагул. За ці перемоги Рум'янців отримав чин генерал-фельдмаршала і землі Топальської волості, а також маєтки в Стародубському і сусідніх повітах. Замовник доручив московському архітекторові К.І.Бланку на їх основі скласти остаточний варіант, побажавши неодмінно включити в нього «башточки», тобто парні дзвіниці. Креслення, що багато разів публікувалися, з «Змішаного альбому» М.Ф.Казакова, що зазвичай приймаються за баженівський проект, ймовірно, і є підсумком зробленої Бланком копіювання. По цих кресленнях храм і був зведений з деякими незначними змінами, що виникли в ході будівництва.

Асоціації з петровськими церквами виникли в Троїцком-Кайнарджі цілком усвідомлено. Садибна церква, цікавий пам'ятник у дусі французького класицизму. Фельдмаршал не стільки формально наслідував приклад імператриці, що завершила один з важливих починів Петра I, скільки запропонував власне трактування заданої теми. Трепетне шанування Петра Великого в сім'ї Румянцевих породило суб'єктивний спогад про перший розібраний собор Швертфегера, безпосередньо пов'язаному з імператором. У рум'янцевській церкві з прототипом виявляється багато загального, починаючи від присвячення, і закінчуючи такою переконливою цитатою, як скульптури ангелів, що передбачалися в проєкті, на дзвіницях (вони зображені на кресленні з «Змішаного альбому»). Такі ж статуї видно на гравюрі Г.Качалова 1748 р. і інших поширених зображеннях монастирського собору Троїцького. Мал.5. Поза сумнівом, звідти ж запозичена домінування ярусних башт в композиції і загальну барочну стилістику, що вже встигла застаріти при дворі до кінця 1770-х рр. Все це дозволяє вважати підмосковний храм реплікою швертфегеровського собору, що запізнилася, спровокованою аналогічним по меті, але іншим по результату, кроком імператриці. Формально наслідуючи приклад государині, Рум'янецв немов не упустив випадку оригінально виразити власне критичне відношення до неї, протиставивши новомодному проєкту Старова чітку орієнтацію на петровський архітектурний ідеал.

Мал.5. Троїцький-Кайнарджи. ц. Троїці Живоначальної. Заг. вигляд.

Конкретне походження проєкту церкви Троїцької до кінця не з'ясоване, говорити про єдине авторство тут не доводиться. Виключаючи повністю участь Баженова, слід уважніше придивитися до петербурзьких майстрів першого ряду - в документах архітектор, що виконав креслення, іменується «майстерним», але ім'я його не називається. Відомо, що для Румянцева працював Ю.М.Фельтен, що послав зимою 1777 р. декілька креслень до Москви. Вони цілком могли відноситися до задуманого в Троїцькому храму. Закладена

весною 1778 р. церква, дійсно, близька творчому почерку Фельтена, що компромісно поєднував принципи раннього класицизму з барочною нарядністю фасадів.

Основним розробником проекту рум'янцеської церкви, можливо, був Фельтен проте її головна архітектурна тема - двобаштова паперть - взята з цілком конкретного проекту іншого архітектора, Ж.-Б.М.Валлен-Деламота. Західний фасад храму Троїцького майже повторює його креслення західного фасаду католицької церкви на Невському проспекті, датований 1761-1762 рр. (Мал. 6.) Відомо, що француз виконав тоді декілька схожих варіантів, по одному з яких костюл почали зводити в 1763 р. Згодом будівництво було надовго перерване, а при відновленні його А.Рінальдї задум піддали переробці - відмовилися від башт і сильно змінили декор фасадів. Отже в своєму здійсненому вигляді костюл не міг послужити зразком для архітектурних замовлень Румянцева. Так само Рум'янців не міг замовити проект церкви Троїцької безпосередньо самому Валлен-Деламоту. Коли планувалось будівництво храму, архітектора вже не було в Росії. У 1775 р. він звільнився із служби в Академії мистецтв і виїхав до Франції.

Мал.6. Петербург. Католицька церва на Невському пр. Заг. вигляд.

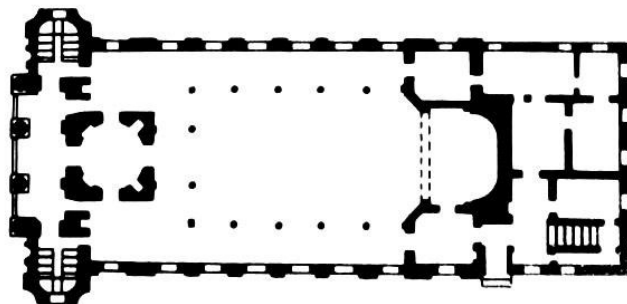
Можливо, що фельдмаршал раніше бачив проектні креслення Валлен-Деламота, що був до середини 1770-х рр. успішним столичним архітектором. Не виключено, що застосована в проекті костюлу композиція головного фасаду Деламотом була використана ще раз - у виконаному ним в 1764 р. проекті відновлення собору Троїцького в Александро-Невському монастирі. На жаль, він, як і розроблені тоді ж аналогічні проекти інших архітекторів, до цих пір залишається невідомим. Можна тільки припускати, що серія цих проектів могла якось вплинути на архітектуру російських двобаштових церков, у тому числі і на побудований храм Румянцевим в Троїцьком-Кайнарджі. Таким чином, слід констатувати компілятивний характер зведеного храму Румянцевим, «змонтованого» на основі різних джерел.

Інші побудовані полководцем храми не мали прямого відношення до лаврського собору і по-своєму інтерпретували двобаштову типологію. Мотив парних дзвіниць, що став улюбленим, з'єднувався з різними композиціями самих церковних будівель. Для Успенської церкви в чернігівській садибі Вишеньки (1782-1787) він здається необов'язковим доповненням, не підтриманим в схемі фасаду, хоча і виявленим в плані.

Історія будівництва пам'ятника по документах свідчила про те, що храм будувався під наглядом двох працюючих на Румянцева архітекторів - М.К.Мосципанова і його учня Д.Г.Котляревського. Сам Мосципанов до приїзду в 1770 р. на Україну вчився в Москві у Баженова. І Мосципанов, і Котляревський керували будівельними роботами в багатьох садибах фельдмаршала, виступаючи в основному як виконавці чужих задумів. Проте не можна виключати і їх власну творчу участь в коректуванні проектів, що набувають замовником. Т.П.Каждан, провівши аналіз наявних архівних даних, вважала можливим автором проекту вішенської церкви Ю.М.Фельтена. Ті самі креслення, відіслані ним Румянцеву в грудні 1777 і в лютому 1778 р., які зазвичай співвідносять з передбачуваною спорудою храму в Троїцьком-Кайнарджі, могли містити проекти для інших садиб графа, зокрема для Вишень. В архітектурі Успенської церкви, дійсно, багато паралелей з творчістю Фельтена, особливо з його невеликими петербурзькими церквами - лютеранськими (Мал. 7,8.) (на Васильївському острові і вулиці Кирки) і вірменською (на Невському проспекті) (Мал. 9,10.). З останньою є майже точні збіги в плані, малюнку фасадів, характері ордера і ліпних прикрасах. Просте візуальне зіставлення підтверджує причетність Фельтена до проектування храму у Вишнях. Башти з шпилями (явний спогад про Троїцькому-Кайнарджі) поставлені над західною частиною прямокутної будівлі, вінчаної посередині куполом. Реалізований в Троїцьком-кайнарджі принцип «храму при дзвіницях» у Вишнях обернувся звичайною для православної традиції схемою «дзвіниць при храмі». Католицька тема однофасадності храму, що утілилася в першому випадку, тут розвитку не отримала. Успенська церква розрахована на круговий огляд, а її бічні фасади з шестиколонними портиками акцентовані навіть сильніше західного.

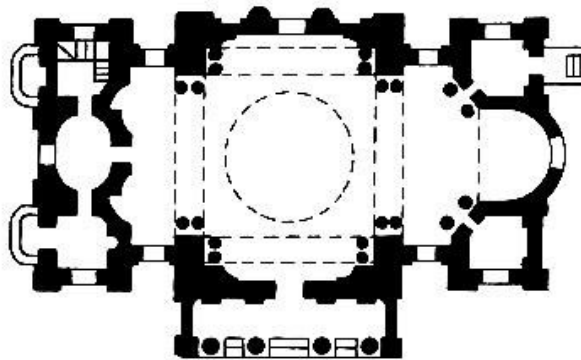
Мал.7. Петербург. лютеранська церква
Заг. вигляд.

Мал.8. Петербург. План.

Мал.9. Петербург, вірменська церква.
Заг. вигляд.

Мал.10. Петербург. План.

Нерозв'язну поки загадку представляють ще дві румянцевські церкви на Україні - в Кочурівці (Глухівської сотні, Ніженського полку) і Парафієвці (Ічнянського району Чернігівської області), які не збереглися, не відомі поки і їх зображення. Обидві церкви будувалися одночасно з храмом у Вишеньках за участю тих же архітекторів, Мосципанова і Котляревського. По приводу Парафієвки в листуванні Румянцева є згадка про план церкви, «прожектірованном польським офіцером». Кожен вважає, що ці храми також мали дві дзвіниці.

Оригінальна по композиції що збереглася до наших днів Преображенська церква (1781-1787) в селі Велика Топаль, яка входила до Чернігівської губернії. (Мал. 3,4.) При П.А. Рум'янцеві-Задунайскім в 1780 р. у Великій Топалі споруджуються кам'яний храм Преображення і дерев'яний будинок, а також створюється парк. Від Рум'янцевих Топаль перейшла до княгині В.С.Голіциной, яка в 1820 р. звела нині існуючий кам'яний будинок з флігелем. Храм зводився під спостереженням Д.Г.Котляревського. Його постановка в комплексі

садибних споруд зумовила розміщення парних дзвіниць не над входом в храм, а на його північному фасаді, зверненому до панського будинку. В дусі обманок XVIII століття на боці будівлі була створена переконлива імітація дводзвіничної паперті з «хибним» портиком головного входу. Тут двобашенність остаточно перетворилася на свого роду емблему рум'янцевських церков.

Останньою за часом двобаштовою церквою в архітектурних замовленнях фельдмаршала стала Казанська церква в садибі Чеберчино. Розташоване на східній околиці нинішньої республіки Мордовія в кінці XVIII століття село належало до Алатирському повіту губернії Симбірської (до цього - Казанською). Чеберчино для Румянцевих мало особливе значення. Сюди при Анні Іоанновні був засланий батько фельдмаршала петровський сподвижник А.І.Рум'янцев. Опала продовжувалася три роки, з 1731 по 1734. Згодом Чеберчино перетворилося на прибутковий маєток. У 1798 р. в Чеберчині освятили нову кам'яну церкву в ім'я Казанської ікони Богородиці. Як свідчить метрика, «по церковних документах творцем храму значиться граф П.А.Рум'янцев-Задунайський». Отже будівництво почалося, мабуть, ще до кончини фельдмаршала в грудні 1796 р. На заході днів він немов на згадку про батька і власне дитинство задумав споруду храму у віддаленій садибі, що ніколи не належала до найбільш опікуваних його резиденцій. Добудовувалася церква сином графа Миколою. Дві бічні прибудови отримали символічне присвячення, указуючи на зв'язок поколінь власників родової вотчини. Правий був освячений в ім'я положення веріг апостола Петра, а лівий - в ім'я Миколи Чудотворця.

Церква в Чеберчині має виразну архітектурну зовнішність. Її монолітний, майже кубічний об'єм з низьким куполом в плані обкреслює грецький хрест. Центричність будівлі порушена обов'язковими для Румянцева парними дзвіницями над західною частиною. Не дивлячись на стилістичну еволюцію (пам'ятник належить до строгої палладіанської лінії класицизму), типологічні переваги замовника і в середині 1790-х рр. залишилися незмінними. У останньому архітектура цього пам'ятника відрізняється від зовнішності інших двобаштових храмів, раніше зведених Рум'янцевим. Сувору монументальність образу не в'яжеться з химерною нарядністю церков в Троїцькому, Вишеньках і Великою Топали. Це обумовлено архітектурною модою, що змінилася, залишила у минулому прикрашення раннього профранцузького класицизму. Зовнішність Казанської церкви формувалася на основі зовсім інших зразків.

Більшість храмів такого типу періоду класицизм побудовані без урахування традицій української архітектури, але зустрічаються культові споруди, в яких, в тій чи іншій мірі, застосовуються надбання української

церковної архітектури попередніх років. Класицизм у романтичному і готичному прояві збагатив архітектуру культових споруд новими типами об'ємно-просторових композицій та поповнив скарбницю культурних надбань України роботами відомих архітекторів.

Література

1. Асеев Ю.С. „Стили в архитектуре Украины”.-К.: Будівельник, 1989- 104с.
2. Вечерський В.В. Пам'ятники архітектури і містобудування лівобережної України. ”Видавничий дім А.С.С.” 2005.с 584
3. Віровський В.Д. Храмы Чернігова.-М.: Техніка, 1998. 210 с.
4. Водотика О.Ю. Архітектура православних храмів України : історія та сучасність. Видавництво СПД Коляда О.П., 2006 - 160 с.
5. Нариси історії архітектури Української РСР (Дожовтневий період)/Ред.-кол.: В.Г.Заболотний (гол. ред.) та ін.-К.: Держбуд видав УРСР, 1957. - 557 с.

Анотація

В статті розглянуто храми Чернігівщини, які проектувалися і будувалися в період класицизму (кінець XVIII – перша пол. XIX ст.). Показано на прикладах, які основні види храмових споруд і в якій місцевості споруджувались, висвітлено об'ємно-планувальні рішення, композиційно-художні елементи зовнішнього оздоблення, які використовувались. Розглянуто культові споруди запроектовані відомі архітекторами які збудовані на Чернігівщині.

Ключові слова: храм, класична архітектура.

Аннотация

В статье рассмотрены храмы Черниговщины, которые проектировались и строились в период классицизма (конец XVIII – первая пол. XIX ст.). Показано на примерах, какие основные виды храмовых сооружений и в какой местности строились, отражено объемно-планировочные решения, композиционно художественные элементы внешней отделки, которые использовались. Рассмотрены культовые сооружения запроектованные известными архитекторами которые построены на Черниговщине.

Ключевые слова: храм, классическая архитектура.

Abstract

In the article the temples of Chernigov, who designed and built in the classical period (end of XVIII - first floor. XIX st.). Shown by examples, what are the main types of hramnyh structures and in some areas were under construction, reflected volume-planning decisions, the artistic elements of the composition of external finishes used. Considered religious buildings projected by famous architects who built in Chernigov.

Keywords: church, classical architecture.